

FÓRIZS SÁNDOR

Külföldre szökések a határőrségtől 1951-ben¹

Cikkemben az 1951-es évben a határőrségnél bekövetkezett külföldre szökések néhány esetét kívánom bemutatni. Magam is határőr tiszt voltam, és hét évet szolgáltam az államhatáron mint őrsparancsnok, illetve parancsnok helyettes. Természetesen találkoztam még olyan idős tisztekkel, akik már az ötvenes években a szervezetnél dolgoztak, és sok történetet hallhattam tőlük. A levéltár anyagai mégis rendkívüli módon megleptek. A Határőrség Országos Parancsnokság egykori iratanyaga részben megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 jelzetű anyagai között évekre lebontva dobozokban, azokon belül iratgyűjtőkben. Munkámhoz az 1951-es év dobozának 72 anyagát vizsgáltam át, a „szökés”, „hazaárulás” kulcsszavú anyagokat kerestem. Legnagyobb meglepetésemre a feltárt dokumentumok egy év alatt tizennégy esetben huszonegy határőr kiszökéséről szólnak, egy esetben pedig három civil is velük ment. A feljegyzés tartalmaz „zendülés” minősítésű cselekményt. A címben szereplő „külföldre szökés” kifejezést én használom, az okmányok a „szökés”, a „hazaárulás”, „hazaárulást követett el” vagy „átszökött az ellenséghez” megfogalmazást alkalmazzák. A szökésekről szóló jelentések közül csak azokat vettem figyelembe, amelyek bizonyíthatóan külföldre jutást említenek, és egy eset kivételével nem vizsgáltam az ország belsejébe irányuló hagyományosnak, „hétköznapi” mondható eseményeket. Nem létezik olyan fegyveres szerv, illetve jogrendszer, amelyik a szökéseket, zendüléseket tolerálná, azt minden ország büntetni rendeli. Ezek a magatartások a katonai rendet mindenkor közvetlenül sértették, másként – *Hautzinger Zoltán* szerint – fogalmazva olyan cselekményekként minősültek és minősülnek napjainkban is, amelyek a katonai életviszonyok között megvalósuló jogellenes állapotot hoznak létre.² A határőrségnél a külföldre irányuló szökés fokozottabban elítélt cselekmény, hiszen a szervezet célja éppen az államhatár jogellenes átlépésének megakadályozása. Az 1951-es év a szakma életében rendkívül bonyolult volt. A szervezet 1950. január elsejével került az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) szervezetébe a Honvéd Határ vadászok kötelékéből.

1 A tanulmányban használt rövidítések: MNL = Magyar Nemzeti Levéltár; HOP = Határőrség Országos Parancsnokság; hőr = határőr; őrv. = őrsvezető; áv. = államvédelmi.

2 Hautzinger Zoltán: A katonai büntetőjog rendszertana. AndAnn, Pécs, 2010, 109. o.

Ekkorra teljesen megromlottak a politikai kapcsolatok Jugoszláviával, és hihetetlen mértékben rosszabbodtak a határőrök napi szolgálat-ellátási feltételei a nyugati, de főleg a déli államhatáron. A műszaki zár kiépítése, az aknamező telepítése folyamatban volt, felállították a határövezetet és határsávot, a déli irányban lényegében nem létezett határforgalom. Az államhatáron folytatott műszaki jellegű megerősítéseket mutatja be *Sallai János*.³ Folyt a megbízhatatlannak ítélt hivatásos tiszti és tiszthelyettesi állomány részleges lecserélése. A határ menti lakosság különböző okok miatt (délszláv származás, kitelepítések, kuláklisák és sok egyéb más) gyakran ellenségesen viszonyult az akkori határőrizeti tevékenységhez. Mindezek érthetően nyomot hagytak az egyszerű katonák lelkében is. Emellett a külföldre szökéseknél szerepet játszhattak a hagyományosnak nevezhető indokok, mint a kalandvágy, családi problémák, rokoni szálak, megélhetési kilátások. Az 1951-es év a határőrség megerősítésének, reagáló képessége növelésének az éve is volt.⁴

A külföldre szökések nagyon súlyos, rendkívüli események voltak a szervezet életében. Ezeket hivatalból bizottság vizsgálta ki, gyakran a határőr kerületek és az országos parancsnokság közös bizottságai, keresve az okokat, és a megelőzésük lehetőségeit. Ennek megfelelően jó néhány dosszié kimondottan vastag, jelentések, meghallgatások, helyszíni vázlatok, jegyzőkönyvek szerepelnek bennük. Több esetben az első kivizsgálást az előljáró szervek nem fogadták el, azt megismételtették, tovább hizlalva a bürokrácia természetét. Érdekes a leírtakon keresztül látni a kialakult szituációkat, a vizsgálati eredményeket összeállítók gondolkodásmódját. Sajnos azt kell mondanom, a felülről érkező politikai elvárás, nyomás a legtöbb esetben szemlátomást megakadályozta a reális helyzetkép megfogalmazását. A kiszökéseket segítette a jugoszlávokkal kialakult rossz viszony is, a katonákat nem adták vissza, és ezt mindenki tudta. Osztrák viszonylatban némi visszatartó erőt jelenthetett az Ausztriában található szovjet megszállási zóna, ahonnan a hatóság kezére kerülőket visszaszolgáltatták. Egyéb, akkori szóhasználattal „demokratikus viszonylatokban” nem is fordultak elő ezek az események. A legtöbb ilyen jellegű okmánygyűjtő egyszeri eseményleírás, nincs folytatása, többnyire nem tudjuk, mi lett az érintettek sorsa.

Nem csak az 1951-es évben jelentettek problémát a külföldre szökések. Ezt mutatja egy jelentés, amelynek az eseményei 1949-re nyúlnak vissza, és a leg-súlyosabb fegyelmi eset, amelyet az okmányok között találtam. A „Budapest,

3 Sallai János: *Egy idejétmúlt korszak lenyomata*. Hanns Seidel Alapítvány, Budapest, 2012

4 Varga János: *A magyar határőrizeti szervek reagáló képessége (1867–1989)*. Rendvédelmi Füzetek, 1999/26., 23. o.

1951. november 15.”⁵ keltezésű anyag: „Tárgy: Steindl Tibor volt hőr. őrv. bűnügye”. „*Steindl Tibor őrv. 25 éves, vagyontalan, volt műegyetemi hallgató, apja asztalos volt, majd tisztviselő. Az egész családot Pozsonyból telepítették Magyarországra.*” Nyilvánvalóan valamikor ez után hívhatták be sorkatonai szolgálatra a Honvéd Határvédezőkhoz. A felterjesztés szerint: „*A Budapesti Katonai Törvényszék kötél általi halálra ítélte katonai zendülés, szökés és kémkedés miatt.*” „*Nevezett 1949. januárban, [ekkor a határőrség nem tartozott az ÁVH-hoz – a szerző megj.] 5 bajtársával együtt a somogyudvarhelyi őrs körzetében fegyveresen átszökött a határon Jugoszláviába. Erőszakkal elszedték a napostól a fegyverraktár kulcsát, fegyvereket szereztek és felfegyverezve, az őrs többi tagjait megfélemlítve elhagyták az őrs színhelyét és átmenetek a határon. Ezen fegyveres zendülésnek Steindl Tibor volt az irányítója.*” „*Jugoszláviában az U.D.B.-nek⁶ adatokat szolgáltatott az őrs létszámára, fegyverzetére vonatkozóan, ezen kívül az általános gazdasági és politikai helyzetről. 1949 májusában visszadobta az U.D.B. Magyarországra és szülei lakásán 2 éven keresztül bujkált. Nevezett ítélete nem jogerős.*”

Kézzel a gépelt jelentésre ráírták: „*Lássá Piros vörgy. elvtárs! XI./16.*” Vagyis az esetről referálni kellett az országos parancsnoknak, Piros László államvédelmi vezérőrnagynak, ez az eset súlyosságát illetően érthető, még akkor is, ha a jogelőd szervezetnél történt a zendülés. Piros kézzel írott feljegyzése megtalálható az anyagon: „*... elvtárs egy parancsot kell kidolgozni és azt az egész személyi állomány előtt ki kell hirdetni. Piros XI. 20.*” A tervezett intézkedésnek feltételezhetően szigorításokat kellett tartalmaznia a hasonló gondok elkerülése céljából. A dosszié csak ezt az egy jelentést tartalmazza, a kézzel ráírt megjegyzésekkel együtt, abból az érintett volt határőr további sorsáról nem tudunk meg semmit. Egy későbbi okmány szerint Piros vezérőrnagy a 0114/1951. számú parancsában dolgozta fel az állományban Steindl Tibor szökését, és a Budapesti Katonai Törvényszék halálos ítéletét, illetve annak végrehajtását.⁷ Az, hogy milyen adatokat szolgáltatott és ki-nek, megint érdekes kérdés. Amíg világ a világ, a katonai elhárító és felderítő szervek kikérdezik minden külföldről beszökő katonai személyt. Egy őrsről semmi lényeges információt nem lehetett szolgáltatni, hiszen ezek típusalegységek voltak, közvetlenül a jugoszláv határőrök szeme előtt, mindent tudtak róluk. Az általános gazdasági és politikai helyzetről nyilvánvalóan ott, a határ-

5 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 2. folyószám, az okmány eredeti nyilvántartási száma: 101-2740/51.

6 Uprava Drzsavna Bezbednosti = Állambiztonsági Igazgatóság.

7 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 134. folyószám

őrlaktanyában járőrként nem lehetett semmi érdemleges információ birtokában. Társai nevét nem említi a jelentés, sorsuk számomra ismeretlen maradt. Steindl Tibor esetével bővebben foglalkozik írásában *Jakus János történése*.⁸

A szökés gyanúja esetén

Egy esetleges külföldre szökéstől mindenki tartott, jól mutatja ezt az egyik országos parancsnoksági fejrészel készült, szigorúan titkos minősítésű „Feljegyzés”, amely szökésre utaló magatartásról és az ennek veszélye miatti áthelyezésről szól. Az 1951. június 1-jei dátummal elkészített dokumentum az 5. határőrkerület flórapusztai őrsén kialakult helyzetet elemzi, tartalmazza az őrsparancsnok és az ideiglenes politikai vezető meghallgatását. Az alakulatnál „morogtak az emberek”. Rossz volt az élelmezés. Ellenséges megjegyzéseket tettek az őrsi és az országos helyzetre. Maga a szituáció nyilvánvalóan nem lehetett egyedi jelenség. A gyors ütemben létrehozott határőrizeti rendszer, a közvetlenül a határ közelében épült vagy korábbi parasztházakban, mindentől távol kialakított őrsök sok szempontból nem feleltek meg a normális elhelyezési követelményeknek. Gyakran nem voltak köves utak, sáros időben csak gyalog, vagy kinkeservesen, lovas kocsival lehetett bejutni. Hiányoztak a fürdési, pihenési, szórakozási lehetőségek. Az összezárt emberek szűkös mozgásteret gerjesztette a feszültséget, a fiatalok hónapokig nem tudtak hazamenni. Az itt megejtett kivizsgálás szerint „Az őrsön volt három határőr, akik destruáltak, szökéssel fenyegetőztek, de ezeket az őrsről elhelyezték”. Egy korábban ellenőrzést végző őrnagynak állítólag utána üzentek a sorkatonák: „Az őrgy. bajtárs nyugodjon meg, mi nem fogunk megszökni még akkor sem, ha az étkezés terén hibák fordultak elő.” A feljegyzést továbbküldésre szánhatták, géppel az aláírás „Piros László államvédelmi vezérőrnagy”, de ezt a dossziében található példányt kézzel nem írták alá. A katonákat természetesen ilyen esetekben igyekeztek a „mélységben” lévő szervezetekhez, tartalék századhoz, az államhatártól minél messzebbre áthelyezni. Véglegesen persze ez sem volt megoldás, hiszen határesemények, razziák során őket is bevetették. Utolsó megoldásként a honvédséghez kerültek.

⁸ Holló József – Jakus János – Suba János – Négyesi Lajos – Bajáki Bernadett: *Betonba zárt hidegháború*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványa, Budapest, 2010, 82., 90. o. 62. hivatkozás

⁹ MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 3. folyószám

Kiskunhalas

Feldolgoztam egy szökés anyagát, amelyik valószínűleg nem külföldre irányult, és nem az államhatár közeléből indult ki; lássuk, micsoda energiával reagált a rendszer ilyen szituációra! A bekövetkezett eseményekkel kapcsolatban tipikusak a túlhajtott intézkedések, a „mi keressük a megoldást” törekvés erőltetett bizonyítása. Valószínűleg ez az általános bizalmatlansági hangulatot tükrözte, és ilyen körülmények között a legvadabb és leghasznavehetetlenebb, hatalmas erőket-eszközöket lekötő intézkedés sem volt drága. Erre példa egy egyszerű szökés a kiskunhalasi tartalék századtól. Az „Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom” fejrészi „Jelentés”-t¹⁰ az országos parancsnoknak készítették, 1951. július 16-i dátummal. A leírtak szerint 16-án 03.00 órakor egy *Longhy Lajos* nevű, hadtápos beosztású határőr, aki budapesti lakos volt, az alakulatánál feltört négy íróasztalt, elvitt hatszáz forintot és egy pisztolyt hét darab tölténnyel, majd megszökött. *„Szökésének valószínű iránya Nyugat, tekintve, hogy nevezettnek rokonai élnek Franciaországban”* – írja a jelentés készítője (holott Kiskunhalason vagyunk). Tehát nem a viszonylag közeli jugoszláv államhatár Tompa irányában, ahol esetleg helyismerete is volt. Akkor mit célszerű tenni? És mi tettek? *„Megtett intézkedések: az 5. ker. parancsnoka a kerület területén fokozott határszolgálatot rendelt el, az utakat, vasutakat fokozottan ellenőrzik. Budapesti címeit ellenőrzik.”* Ezt követi a „nekünk semmi sem drága” stílusú javaslat: *„Javaslom, az ügyel kapcsolatban, Ny-i viszonylatban a fokozott határszolgálat elrendelését, útvonalak és vasutak forgalmának fokozott ellenőrzését elrendelni.”* Vagyis az egész osztrák–magyar államhatárt riadóztassák azért, mert Kiskunhalasról megszökött egy gh-ás, (gazdasági hivatalnál foglalkoztatott)! Ismerve a gazdasági vonalon dolgozókkal kapcsolatos problémákat (előre is elnézést kérek a jelenlegiektől!), ilyen esetekben többnyire elszámolási nehézségek álltak a háttérben, és egy kis csavargással összekötött leittasodás után általában előkerült az érintett. Az is elgondolkodtató, miért kellett a dokumentumnak titkos minősítést kapnia.

Letenye

A bekövetkezett külföldre szökéseket az okmányok hazaárulásként minősítik. Az egyes eseményeket bizottságilag kivizsgálták, vagy a helyi kerületek veze-

¹⁰ MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz II./1 tárgykör 33. folyószám

tői, vagy az országos parancsnokság és a kerületek közösen. Több ilyen dokumentum is ránk maradt. Egy Budapest, 1951. március 27-i keltezésű, szigorúan titkos minősítésű „Jelentés”¹¹ megnevezésű dokumentumnak nincs eredeti nyilvántartási száma és tárgy megnevezése, nincs címzettje. Az okmány az „ÁVH Határőrség IV/4. osztály” fejrészt tartalmazza, aláírta az osztályvezető kézzel és géppel. Az anyagból kitűnik, a kerület és az országos vezetés közös kivizsgálást hajtott végre, miután Letenyén, a Dráva-hídon két járőrszolgálatban lévő katona (*Szűcs Gyula* és *Fábián József* államvédelmi határőrök) kiszökött Jugoszláviába. Felkérdztek a hídra, amelyet egy kétfős járőr őrzött, hogy horgászhelyet nézzenek, utána futva átmentek a jugoszláv oldalra, bár a híd közepe drótakadállyal le volt zárva. Ezek szerint a hídon semmilyen forgalom sem volt. Előtte elvágták a hídőrök házához vezető telefonvonalat. A jelentés nehezményezi, hogy a hidat őrző járőr nem használt ellenük lőfegyvert, pedig világos idő volt, és a híd kétszáz méter hosszú.

A kivizsgálás folyamán az egyik kiszökött naplójából megállapították, hogy a szüleivel összeveszett, és a barátnője is szakított vele. Okként mégis a konklúzióknál a következőket fogalmazzák meg: „*Feltevésünk az, hogy a nevezett 2 személy hazaárulását az ellenséges ügynökség hazug propagandája következtében követték el.*” Ez a formula még többször is felbukkan problémák esetén. Természetesen a kivizsgálásnál okokat szükséges megnevezni, hiszen különben mivel zárjuk az egész vizsgálódást. De hogy az akkori viszonyok között, amikor nincs televízió, rádió, külföldi újság, szóban nem érintkeznek a jugoszlávokkal, miként éri el őket az ellenség „hazug propagandája”, erre nem adnak választ a jelentés készítői! Egyébként pedig a jugoszlávok miért lettek volna ellenségek? Vagy ki volt az ellenség? Tehát meglátásom szerint a kivizsgálás nem tudta megfogalmazni a két katona kiszökésének okait.

Tipikusak az eset után tett intézkedések:

- Operatív kutatást vezettek be a két személy megtalálására. Ez a mondat egy esetleges olvasónak jól cseng, de valójában nagyjából értelmetlen. Minden kétséget kizáróan az átjutottakat a jugoszláv szervek őrizetbe vették, további sorsukról ők döntöttek.
- Barátaikat a tartalék századhoz a mélységbe helyezték.
- A budapesti elhárító osztály intézkedése alapján a két hídőrt és az őrs politikai vezetőjét őrizetbe vették.
- Polgári személyeket is meghallgattak, akik korábban is ismerték a katonákat.

11 MNI. HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 32. folyószám

Az összesen kétfelapú jelentésnek az év anyagai között már nincs folytatása, további információink nincsenek.

Egy másik kapcsolódó okmány¹² leírja a járőr fogyatékolásra került felszerelését és fegyverzetét, amelyeket átvittek magukkal Jugoszláviába. A listából kitűnik, hogy az államhatáron lényegében harcászati felszereléssel láttak el szolgálatot. A járőrparancsnoknál 48M. géppisztoly, két dobtár, két kézigránát, száznegyven géppisztolytöltény, a járőrtársnál 48M. puska szurronnyal, hatvan éles puskatöltény, két kézigránát volt.

Hercegszántó

Hercegszántón 1951. április 4-én *Tóth János* áv. hőr. éjjel egy órakor „átszökött az ellenséghez”. Az ügydossziében¹³ szereplő okmányok betekintést nyújtanak a hasonló rendkívüli események rendezési módjába és a kivizsgálás szempontjaiba. Az illető járőrtárs volt szolgálatban, engedélyt kért a járőrparancsnoktól, hogy „rejtett figyelőállásba menjen rágyújtani”, és ez alatt megszökött. A kivizsgálás minden megbízhatatlannak elmondja, levente volt, 1944 és 1946 között amerikai fogságban volt. A járőrparancsnokot a vizsgálat befejezéséig őrizetbe vették. Az őrsön lévő négy, politikailag megbízhatatlannak bizonyuló személyt áthelyezték „nem súlyterületre”. A jelentés összeállítója javasolja:

- a szülők internálását, felelősségre vonását;
- az „*elhárító bajtárs szigorú felelősségre vonását*”;
- az őrs politikai vezetőjének a leváltását;
- az őrsparancsnok megfenyítését;
- mivel korábban az őrs javasolta *Tóth* határőr eltávolítását és ez nem történt meg, most a „*végre nem hajtásért felelős személy szigorú megfenyítését*” kezdeményezik.

A dossziében található egy szigorúan titkos minősítésű „Feljegyzés” amelynek tárgya: „*A Hercegszántó-i őrsön történt hazaárulás kivizsgálása*”. A szövegből kitűnik, hogy Budapestről egy államvédelmi alezredes, a politikai osztály vezetője leutazott az őrsre értékelné az ottani helyzetet. Hatóság beszélgetést folytatott az alegység vezetőivel, megállapította, hogy a kiszökött

12 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 58. folyószám

13 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 38. folyószám

Tóth határőr elégedetlenkedő ember volt. Eredetileg részegség miatt bent tartották a kerületnél a tartalék századnál, később került ki az őrsre. Állandóan ivott. 1945-ben Nyugaton volt, szerinte angol fogságban. Az osztályvezető megjegyzi, hogy négy olyan határőr szolgál az őrsön, akik angol, amerikai fogságban voltak, úgynevezett „nyugatosok”. Rokonaik vannak Svédországban, az egyiknek testvére él Nyugat-Németországban az amerikai zónában. Utóbbi észrevételek jelzik, hogy az 1951-ben szolgáló állomány még nem esett át előszűrésen.

Tornyiszentmiklós

Tornyiszentmiklósról 1951. július 5-én este tíz órakor négyen (*Kukovics Gusztáv, Boros Mihály, Kéringér Gábor, Kalmár István*) szöktek ki. Kettő közülük szolgálatban voltak, kettő pedig az őrsről csatlakoztak hozzájuk. A műszaki zárra, az aknamezőre deszkát fektettek és azon haladtak át. A kivizsgáló jelentés¹⁴ egész összeesküvő csoportot nevez meg kulákokból, volt nyilasokból, egykori keretlegényekből, korábbi embercsempészekből. Gyanúba keveredett olyan gazdálkodó is, aki 1949-ig átjárt Jugoszláviába a kinti földjeit művelni mint kettősbirtokos. Nyilvánvalóan nem lehetett mindennapos eset egyszerre négy ember hazaárulása, az intézkedések is ennek megfelelően igen súlyosak voltak.

Őrizetbe vették az őrs parancsnokát, az őrs politikai vezetőjét, két őrsparancsnok-helyettest, a helyi kocsmároszt és három másik helyi lakost: „*két kulákot és egy embercsempészt*”. Továbbá őrizetbe vették az egyik katona anyját és mostohaapját, a másik határőr apját és anyját, a harmadik anyját és bátyját. Az őrs állományát szétszórták. A három helyi lakos esetében javaslatot tettek hozzátartozóik határsávból történő kitelepítésére. Fenyítésben részesült a zászlóalj parancsnoka, politikai tisztje, a határőrkerület parancsnoka és a kerület politikai osztály-vezetője. Az értékelés szerint káros összefonódás alakult ki az őrs állománya és a helyi lakosok között. Az esemény utáni napon Budapest részvételével kivizsgálás keretében feltérképezték a kiszököttek kapcsolatrendszerét. Az ismételt kivizsgálás ekként fogalmaz: „*Megállapítottuk, hogy a hazaárulást az őrsön belül Kukovics Gusztáv államvédelmi határőr szervezte meg, aki egyébként az őrs agit. felelőse volt. A hazaárulók szoros kapcsolatot tartottak a polgári lakosság fasiszta elemei-*

¹⁴ MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 35. folyószám

vel, klikket alakítottak, állandóan rontották az őrs hangulatát és dezorganizálták a szolgálatot. A klikk tagjai rendszeresen találkoztak egymással.”

Az őrs parancsnokának szökése

Az egyik különleges esetnek a hercegszántói őrsön, 1951. szeptember 19-én bekövetkező külföldre szökést tekintem, mert ezt az őrs parancsnoka, *Rádi István* államvédelmi alhadnagy követte el. Az eset egyben rámutat az akkori tiszti és tiszthelyettesi állomány felkészültségi, erkölcsi problémáira is. Ebben az évben már folyt a határvasdász állományánál korábban szolgáló régi, tapasztalt hivatásos állomány lecserélése. Korábbi szolgálati idejük és kapcsolatrendszerük, esetleges politikai nézeteik miatt az új államvezetés nem bízott meg bennük. A helyükre kerülők a rövid felkészítés és a tapasztalatok hiánya miatt sok szempontból nem tudták megfelelően pótolni a kiesőket. Mindamelllett a nagy létszámú változásokra jellemző módon az erkölcsileg, életvitelük miatt kifogásolhatók is könnyebben jutottak lehetőségekhez. Esetleg ezekhez a kérdésekhez kapcsolódó okokat látok meghúzódní az alhadnagy esetében is, bár nem tudom, mennyi ideje szolgált a határőrségnél, és milyen volt az előélete. Érthetően nem mindennapi esemény, ha egy őrsparancsnok szökik külföldre. Egyébként az őrsén, Hercegszántón ebben az évben már történt egy hazaárulás. Az esetet tartalmazó jelentést a kiskunhalasi kerületparancsnok és a kerület politikaielosztály-vezetője írta alá, címe: „*Rádi István áv. alhdgy. hazaárulása*”¹⁵. Az események sorozatából egy problémás személyiség alakja és rosszul kezelt történések bontakoznak ki, amelyek egyenesen vezettek a későbbi hazaárulás irányába. Az okmányból kitűnik: szeptember 12-én tisztünk berúgott, és átlövöldözött az államhatáron Jugoszláviába. Ezért berendelték a kerülethez, hogy eljárjanak ellene, de felsőbb utasításra nem fenytették meg, hanem visszaküldték az őrsre. Úgy tűnik, az országos parancsnokságon valakinek tetszett egy ilyen harcos személyiség, elnézték neki a dolgot. Őrizetbe vétel, büntetőeljárás, beosztásból leváltás a jelek szerint szóba sem került. Időközben panaszt tettek ellene, hogy nőekkel erőszakoskodott, de ennek sem lett következménye. Szeptember 17-én ittasan lóra ült, és lelovagolt az államhatárra, úgymond ellenőrizni a járőröket és az ott folyó munkát. A lovon ülve pisztolyával több lövést adott le a határ másik oldalán álló jugoszláv magasfigyelőben szolgálatot teljesítő járőrre. Szerencséjére a jugoszlávok erre nagyon

15 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 45. folyószám

fegyelmezetten nem reagáltak, a katona a figyelőből lejött, és behúzódott a figyelő lábánál lévő tüzelőállásba, ahonnan sötétedésig nem is jött elő. A parancsnok, miután pisztolyából kilőtte a töltényeket, felszólította a helyszínen tartózkodó egyik magyar járőrt, hogy adja át neki a puskáját, amit szerencsére a határőr megtagadott. Emberünket ezután sem vették őrizetbe, a kerület láthatóan nem is reagált az eseményekre. Szeptember 19-én továbbképzésre kellett volna mennie, de nem jelent meg. Kerestették a lakásán, de nem találták. Tiszti nyomsáv-ellenőrző járőr bukkant rá a kifelé vezető nyomokra a nyomsávon, a jugoszláv laktanya közelében.

A kiszökés egyik következménye volt, hogy az érintett terület négy őrsének teljes szolgálati rendszerét átszervezték az akkori első zászlóalj területén.¹⁶

Zákánytelep

A nagyatádi kerület zákánytelepi őrsén 1951. október 1-jén, körülbelül 15.00 órakor Kovács Vilmos határőr „hazaárulást követett el és Jugoszláviába szökött”. Az esetről „Feljegyzés” készült¹⁷. „Járőrparancsnokként teljesített szolgálatot, társát a magasfigyelőben hagyta és elment 800 méterre polgári dolgozókat igazoltatni, akik kukoricát törtek. Egy darabig velük dolgozott, majd kiszökött. A műszaki záron deszka lefektetésével jutott át. A járőrtárs a parancsnok eltűnéséről, arról, hogy baj van, két géppisztolysorozat lövésével értesítette az őrsöt. A kivizsgálásról külön jelentést terjesztettek fel.”¹⁸

A kiszökésnek előzetes jele nem volt. Az okmányok kiemelik, hogy szegényparaszt származású és MDP- (Magyar Dolgozók Pártja) tag. A vizsgálat idején polgári személyeket is meghallgattak, köztük, mint írják, egykori kulákot, volt nyilas vezetőt, akit fegyverrejtegetésért korábban bíróság elé állítottak, és egy kettősbirtokos gazdálkodót. A javasolt intézkedések szinte gépiesen követik egymást:

- szülők őrizetbe vétele;
- az őrsparancsnok és a politikai vezető szigorú megfenyítése és áthelyezése „demokratikus viszonylatba”;
- az elhárító tiszt megfenyítése;
- a katona négy barátjának elhelyezése különböző őrsökre.

16 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 66. folyószám

17 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 40. folyószám

18 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 67. folyószám

Felsőcsatár

Az egyik okmánydossziében¹⁹ négy jelentés is található az 1951. június 26-án, a felsőcsatári őrsről eltűnt három katonáról (*Bokodi Mihály, Mirankó György, Nagy Ferenc*). Két felterjesztés címzettje *Péter Gábor* államvédelmi altábornagy. Valamilyen okból, bár ugyanazon témával foglalkoznak, az első nincs minősítve, a később keletkezett szigorúan titkos. A zalaegerszegi kerülethez tartozó őrsről három laktanyafogsággal fenyített katona szökött át Ausztriába. Mielőtt a szökés bebizonyosodott volna, intézkedtek a felkutatásukra. Budapestről kivizsgáló bizottság ment a helyszínre. „*Ugyancsak értesítették a túloldali szovjet elvtársakat*” – tájékoztat a jelentés. Az Ausztriában, a szovjet megszállási övezetben tevékenykedő hatóságok elfogásuk esetén visszaadták a kiszökötteket, így az államhatár átlépése közel sem jelentette a biztonságos megmenekülést. Az első jelentés készítésekor a nyomsvonalon még nem találtak bizonyítékokat a szökésre, mindenesetre már erre gondolnak: „*Amennyiben bebizonyosodik, hogy hazaárulást követtek el, úgy szüleikkel szemben is el fogunk járni. Azon személyeket, akik a szökés elkövetéséért felelősek, szigorúan felelősségre fogom vonni.*”

A második jelentés már a bizottsági kivizsgálást tartalmazza. Osztrák aszszonyok, akik a határvonalon átbeszéltek, tudtak a három kijutott katonáról. A felterjesztést a határőrség és belső karhatalom parancsnokhelyettese írta alá. A parancsnok szerint a bizottságnak nem sikerült megfogalmaznia a kiszökés okát, és ezért újabb kivizsgálást rendeltek el. Hivatkoznak egy korábban a hazaárulások megelőzésére kiadott utasításra, amelyet ebben az esetben sem tartottak be. Javasolja „*A hazaárulók szüleivel szemben is eljárni*”. Három másik katonát elhelyeztek az őrsről.

A dosszié harmadik anyaga a megismételt bizottsági jelentés. A négyfős bizottságba egy politikai tiszt, egy törzstiszt, egy elhárító tiszt és a fegyelmi osztály egy tagja volt beosztva. Felelősök sorát állapítják meg, mint az elhárító tisztet, a régi és az új őrsparancsnokot. Hat személy kivételével az őrs állományát szétszórták, és teljesen új összetételű alegységet állítottak fel. Javasolják a régi őrsparancsnokot hadbíróság elé állítani, és „*A három hazaáruló hozzátartozóinak őrizetbe vételét és vagyon elkobzását*”. Különösen fájdalmasnak találta a vizsgálat, hogy az egyik kiszökött katona MDP-tag volt.

Ez az időszak nem a határőrség sikerideje. A negyedik jelentés tárgya „*A Felsőcsatár-i és Tornyiszentmiklós-i őrsökön történt hazaárulások tetteseinek*

¹⁹ MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 34. folyószám

jellemzése”. Mindenesetre öt újabb kiszökött személy neve bukkan fel. *Miklós Sándor* Pornóapátiból a pihenőideje alatt szökött ki, július 11-én. Nyom-sávon a nyoma megmaradt, sapkáját visszadobta, benne egy cédulával, hogy a kiszökéséért senkit se hibáztassanak. Eredetileg erdélyi születésű, valamikor az 1946–47-es években illegálisan szökött Magyarországra, majd az ap-jához került Budapestre.²⁰ *Boros Mihály* és *Kalmár István* a szolgálatból fegyveresen szöktek meg, valamint egy *Kéninger Gábor* nevű határőr pedig Felsőcsatárról. A dokumentum nem tartalmaz aláírást, dátumot, nyilvántartási számot, de az országos parancsnokság fejrészevel készült. A rövid jellemzések közül többnyire semmi sem tűnik ki. Az egyik határőr esetében felvetik azt a meglehetősen hihetetlenül hangzó állítást, hogy a szemben lévő jugoszláv laktanyában rokona szolgált, aki többször is átbeszélte hozzá a határon, valamint „*kulákokkal és volt csendőrökkel barátkozott*”. Másikuk a körletben rendszeresen „Heil Hitler”-rel köszönt.

Egy következő, július 20-i jelentés ismét foglalkozik a nyolc személy kiszökésével, hiszen ez valószínűleg még az akkori viszonyok között is példátlan sorozat lehetett. Szükséges volt lehetőleg pontosan megítélni az okokat, és megfelelően reagálni rájuk. Az okmány tartalma ennek megfelelően: „*Tárgy: A zalaegerszegi és nagyatádi határőr kerületeknél történt hazaárulások kiértékelése*”²¹. Felemlegeti, a kiszököttek „*Kapcsolatot tartottak UDB ügynökökkel*”. „*Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a titóista ügynökök szervezeten dolgoznak azon, hogy határőröket átvigyenek. A határőrökre nem közvetlenül mennek rá, hanem a határsávban lakó népidemokráciánknak ellenséges kulák és egyéb elemeken keresztül. Ezek kapcsolatot teremtenek a határőrökkel és különböző eszközökkel rábírnak a szökésre.*”

A hazaárulások okainak vizsgálatánál felvetődik az újoncok politikai szempontú megrostálása. Felvetik, hogy az újonckiképzés folyamán nem tanulmányozzák kellő mértékben a bevonultakat, és nem kielégítő az őrsőkön az emberek megfigyelése a parancsnokok és a pártpolitikai munkások részéről. „*1./ Ez idáig nem lett kellő gond fordítva a Határőrséghez bevonuló újoncok politikai szempontból való kiválasztására. Így viszonylag sok rossz elem került a Határőrséghez.*” „*2./ Az újonckiképző táborokban nem folyik kellő tanulmányozása az újoncnak és így a kiképzés után válogatás nélkül lettek kihelyezve a határra.*” A háttérben nyilvánvalóan súlyos problémák húzódnak meg, és ezt egy váratlanul őszinte, súlyos megfogalmazás is

20 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 63. folyószám

21 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 44. folyószám

tükrözi: a vezetők „*Nem ismerik a határőrök egyéni problémáit, családi körülményeit és helyi kapcsolatait. Nagyrészt ennek tudhatók be a bekövetkezett öngyilkosságok, gyilkosságok (kiemelés tőlem – a szerző megj.) valamint hazaárulások.*” A problémásnak ítélt személyek esetében megoldás: „*eltávolítani a katonákat az őrsről, átadni a Honvédségnek*”. Továbbra is jelentős szerepe marad a politikai felkészítésnek: „*A politikai osztály hetenként adjon ki Titó ellenes ismertetőt, amelyben tájékoztatja a hőr.-öket a héten előfordult provokációkról.*” Itt az országos parancsnokságon tevékenykedő politikai osztályról van szó.

Az érzékelhető feszültség enyhítésére rendszabályok bevezetését javasolják:

- a járandóságként előírt két szabadnap pontos kiadását, lehetőleg hétvégenként;
- sportolási és kulturálódási lehetőségek biztosítását;
- az elismerések növelését;
- több kimaradás adását;
- az általános rezsim szigorítását;
- a katonák jobb megismerését, beszélgetéseket velük;
- aktívabb politikai munkát;
- az elhárító tevékenység növelését;
- a tisztekkel való foglalkozást, mert nem elég képzettek.

A hazaárulások okait öt pontban foglalták össze. Külön értékeli a lakosságot, amely megítélésük szerint nem támogatja kellő mértékben a határőrséget. Körükben sok a „*kulák, volt horthysta katonatisztek, embercsempészek*”. „*Szentpéterfán 40 kivetkőzött apáca lakik és a lakosság 95%-ának Amerikában vannak rokonai*”. Javasolják kitelepíteni az „*ellenséges elemeket*”, „*elsősorban a titóista kémgyanús kulákokat*”.

Röszke

A kiskunhalasi kerület röszkei őrséről 1951. szeptember 16-án 20.00 és 22.00 óra között szökött Jugoszláviába *Kunfi Horváth Sándor* határőr. Ezen az estén kimaradáson volt, és már nem is tért vissza a laktanyába. A kerületparancsnok megfogalmazása szerint „*hazaárulást/büntetlen határsértést követett el*”²². Nyomait megtalálták a nyomsávon. Szerinte nem készült a szökésre, azt hir-

²² MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 41. folyószám

telen elhatározásból követte el. 1951. februárban önként vonult be, igen mostoha gyermekkorra volt. Jelentkezett tiszti iskolába, de nem javasolták, és így nem vették fel. A jelentés a politikai vezetőt hibáztatja a viszonyokra igen jellemző megközelítéssel: „*Nem nevelte a beosztottakat az ellenség iránti gyűlöletre és ezért fordult elő, hogy az ellenséghez átment egy hőr.*”

Szentgotthárd

Szentgotthárdról 1951. október 15-én szöktek ki ketten. Az erről készült jelentés címe: „*A Szentgotthárd-i őrs állományába tartozó Császár István és Tóth Elemér av. honvédek hazaárulási és szöktetési ügyéről.*”²³

Két kétfős járőr szolgálatban menetvonalon találkozott, majd betért inni egy „*kulák kocsmároshoz*”. Ezt követően egy istállóban lefeküdtek aludni, és közülük ketten innen szöktek ki, velük ment a kocsmáros a feleségével és a fiával. Rábatótfalu délnyugati kijáratánál lépték át az osztrák határt. Társaik ébredéskor vették észre az eltűnésüket. A kivizsgálók által javasolt intézkedések a korábbiakhoz hasonló módon követik egymást:

- a két határőr családtagjainak őrizetbe vétele;
- a másik két itt maradt határőr katonai törvényszék elé állítása;
- egy polgári lakos őrizetbe vétele, aki állítólag tudott az előkészületekről;
- az őrsparancsnok megfenyítése és áthelyezése;
- az őrs politikai vezető és a szentgotthárdi zászlóalj elhárító- és a felderítő-tisztek megfenyítése.

Az esemény még egy dossziében felbukkan „*Császár István és Tóth Elemér av. honvédek hazaárulásának kivizsgálása*”²⁴ címmel. A hét melléklet között található határőrök és az őrsparancsnok meghallgatása, egy helyi lakosról készült környezettanulmány, és vázlat a kiszökés helyéről. Különösen érdekes a borítón található több nehezen olvasható, kézzel írt feljegyzés. Az egyik közülük: „*Fegyelmi részről: Hadbíróóság elé állítás megtörtént a 0758.001./1951. szám alatt.*” Nem derül ki, kiről van szó.

Valószínűsítem, elfogták és visszaadták valamelyik katonát, és őt állították hadbíróóság elé, ez minden országban létező gyakorlat.²⁵

23 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 42. folyószám

24 MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 68. folyószám

25 A katonai büntetőeljárásról lásd bővebben Hautzinger Zoltán: *A magyar katonai büntetőeljárás fejlesztési irányai.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2011

Babócsa

Az okmányokat tanulmányozva szembetűnő, mennyivel enyhébben bírálták el a külföldre szökést 1949-ben, amikor a határvadászok még a honvédséghez tartoztak, mint mindössze két évvel később, az ÁVH-hoz tartozáskor. Ezt tükrözi a Babócsán felvett jegyzőkönyv: „*Tárgy: Farkas József honv. szökésének bizottsági kivizsgálása.*”²⁶ Már a kérdés megközelítése is más, az okmány nem beszél hazaárulásról. A határőr háromfős járőrszolgálatban járőrtársként 1949. május 17-én egyszerűen átszaladt a határvonalon a szemben lévő jugoszláv járőrhez, és átadta neki a géppisztolyát, majd eltűnt a házak között. Az esemény dossziéjában található a jelentésen kívül egy vázlat a helyszínről, egy írásos tényvázlat, egy körözésselrendelés és egy kérelem az elveszett felszerelés leírására. A kivizsgálók véleménye szerint a szökés hátterében családi okok valószínűsíthetők, a barátnője terhes volt. A megszökött katona járőrtársainak büntetése hét nap fogda, „*magányfogság*”, ahogy az okmány írja. Az őrsparancsnok tizenöt nap szobafogságot kapott, egy érintett tiszthelyettes írásbeli feddésben részesült. Más büntetésről, megtorlásról nincs szó.

Érdekes következtetést lehet levonni a felszerelés listájából. A ruházat, kulacs pohárral, sátorlap, zseblámpa, sebkötöző csomag, kenyérszak, egy géppisztoly, két tár, száznegyven lőszer értékét 3543 forint 92 fillérben határozták meg. A felszerelésből hiányzik a két kézigránát, amely az 1951-es listákon már minden határőr járőrfegyverzetéhez tartozik, és ez a határhelyzet időközben bekövetkező romlását mutatja.

Ezek az ismertett események az én szememben emberi tragédiák sokaságát rejtik. A kiszököttek jugoszláv oldalon valószínűleg nem kerültek jobb, biztosabb körülmények közé. Sokukat próbálta meg az ottani titkosszolgálat „visszafordítani”, és felhasználni Magyarország ellen, őrlődhettek a két malomkő között. Továbbá elismeréssel gondolhatunk azokra, akik a hosszú katonai szolgálatot letöltötték az államhatáron. A határőrizet és a határőrök nemcsak az ötvenes években, hanem napjainkban is jelentős próbatételekkel néznek szembe. Erről bővebben *Ritecz György*nek a határrendészeti kihívások változásával kapcsolatos művében olvashatunk.²⁷

²⁶ MNL HOP XIX-B-10 1951. 1951. 11. doboz III./1 tárgykör 69. folyószám

²⁷ Ritecz György: A határrendészeti kihívások változásai az EU országai és Magyarországot érintően az elmúlt évtizedekben. In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XII. Pécs, 2011, 279–292. o.